

OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARINING BOLA SHAXSIGA TA'SIRI

Botirova Gulnoza Ismoilovna

*Andijon viloyati Andijon tumani 22-umumiy
o'rta ta'lim maktabi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ota-ona va farzand munosabatlarining bola shaxsining psixologik rivojlanishiga ta'siri yoritilgan. Oilaviy muhit bolaning shaxs sifatida shakllanishida asosiy omillardan biri bo'lib, uning o'z-o'zini baholashi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ota-ona tarbiya uslublari, muloqot madaniyati va oilaviy psixologik iqlimning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ota-ona, farzand, oilaviy munosabat, shaxs rivojlanishi, psixologik iqlim, tarbiya, emotsional rivojlanish, o'z-o'zini baholash, ijtimoiy

KIRISH

Oila — bola shaxsining ilk ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, uning psixologik rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar bolaning ichki dunyosi, xulq-atvori va jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. Shu sababli oilaviy tarbiya jarayoni shaxs kamolotining asosiy poydevori hisoblanadi. Ota-ona bilan iliq va ishonchli munosabatlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bunday muhitda ulg'aygan bolalarda ijobiy o'z-o'zini baholash, mustaqil fikrlash va emotsional barqarorlik rivojlanadi.

Aksincha, oilada doimiy nizolar, befarqlik yoki haddan tashqari qattiq nazorat bola psixikasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holatlar bolada qo'rquv, xavotir, agressivlik yoki ijtimoiy chekinish kabi xulqiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ota-onaning tarbiya uslubi ham muhim ahamiyatga ega. Avtoritar tarbiya bolada itoatkorlikni oshirsa-da, mustaqil fikrlashni cheklashi mumkin. Demokratik tarbiya esa hamkorlik, hurmat va erkin fikr bildirishga asoslanib, sog'lom shaxs rivojlanishini ta'minlaydi. Bola shaxsining shakllanishida muloqot madaniyati alohida o'rin tutadi. Ota-onaning bolaga e'tibor bilan quloq solishi, uning fikrlarini qadrlashi va hissiyotlarini tushunishi bola va ota-ona o'rtasidagi psixologik yaqinlikni kuchaytiradi.

Emotsional qo'llab-quvvatlash bola rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Mehr va e'tibor ko'rgan bola o'zini xavfsiz his qiladi va tashqi muhitga moslashishi osonlashadi. Shuningdek, ota-onaning shaxsiy namunalari ham tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bolalar ko'pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali o'rganadilar. Shu

sababli ota-onaning ijobiy xulq-atvori bolaning axloqiy qadriyatlarini shakllantiradi. Oila va maktab hamkorligi ham bola shaxsining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar va pedagoglar o'rtasidagi uzviy aloqa bolaning muammolarini erta aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi.

1. Ota-onaning tarbiyadagi psixologik roli

Mehr berish bolaning emotsional xavfsizligini oshiradi va intellektual rivojlanishga yordam beradi.

Adolatli tartib va chegaralar o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Qo'llab-quvvatlash bolaning o'zini baholashini oshiradi va ijodkorlikni rag'batlantiradi.

Doimiy tanqid va solishtirish past o'z-o'zini baholash va xavotirni kuchaytiradi.

2. Sog'lom muloqotning ahamiyati

Faol tinglash, hissiy tasdiqlash, haqorat qilmaslik, muammoni birgalikda hal qilish muloqotning samarali tamoyillari hisoblanadi.

Agressiv yoki cheklovchi muloqot bolaning yopiqlik yoki tajovuzkorlik ko'rsatishiga olib keladi.

3. Tarbiya uslublari va natijalari

Avtoritativ: mehr + tartib → mas'uliyatli, o'ziga ishongan bola.

Avtoritar: kam mehr + ko'p talab → qo'rqqoq yoki tajovuzkor bola.

Ruxsat beruvchi: ko'p mehr + kam tartib → nazoratsiz, intizomsiz bola.

E'tiborsiz: kam mehr + kam talab → emotsional bo'shliq, o'ziga ishonchsizlik.

Rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar

Oiladagi psixologik muhit, ota-onaning o'zaro munosabati, ijtimoiy muhit, texnologiyalar va ota-onaning namuna bo'lishi farzand rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Mojarolarni hal qilish psixologiyasi

- Baqirmaslik, ayblovsiz "Men-xabarlar"dan foydalanish, hissiyotlarni nazorat qilish va jismoniy jazodan voz kechish bolaning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi.

6. Emotsional rivojlanish

- Emotsional intellektni ota-ona farzandning his-tuyg'ularini nomlash, tinglash, qo'llabquvvatlash va birga yechim izlash orqali shakllantiradi.

Mazkur ma'lumotlar farzandning ruhiy va shaxsiy rivoji oilaviy muloqot sifatiga to'liq bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Avtoritativ tarbiya uslubi bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi uchun eng maqbul ekanligi tasdiqlandi. Ota-onaning hurmatli va konstruktiv munosabati, namuna bo'lishi va mojarolarni to'g'ri hal qilishi bolaning yetuk shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

Ota-ona va farzand munosabatlari shaxs kamolotining poydevorini tashkil qiladi. Mehr-muhabbat, faol muloqot, adolatli tartib va ota-onaning shaxsiy namunalari farzandning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir etadi.

Sogʻlom oilaviy muhitda ulgʻaygan bola jamiyatda faol, oʻziga ishongan va yetuk shaxs boʻladi. “Bola” pozitsiyasida boʻlgan shaxs odatda yuqori darajadagi emotsional sezgirlik, koʻngilchanlik, ishonuvchanlik, oʻyinqaroqlik, injiqlik hamda boshqalardan mehr va himoya olishga boʻlgan ehtiyojni namoyon etadi. Bunday pozitsiya koʻpincha kuchliroq shaxsga tayangan holda xavfsizlik hissini izlash bilan tavsiflanadi.

Agar oilaviy munosabatlarda “ota” yoki “ona” pozitsiyasi bilan “bola” pozitsiyasi oʻzaro mos keladigan boʻlsa, yaʼni biri yetakchilik va yoʻnaltiruvchi rolni, ikkinchisi esa itoatkorlik va qaramlik rolini qabul qilsa, bunday munosabatlar nisbatan barqaror va muvozanatli boʻlishi mumkin. Masalan, er-xotin munosabatida biri “ota-ona” (himoya qiluvchi, yoʻnaltiruvchi), ikkinchisi esa “bola” (boʻysunuvchi, ishonuvchi) pozitsiyasini qabul qilsa, ular oʻrtasida nisbatan uygʻunlik yuzaga keladi. Biroq ikkita “ota” yoki ikkita “ona” pozitsiyasining toʻqnashuvi, yaʼni har ikki tomonning ham yetakchilikni talab qilishi oilada nizolar, ziddiyatlar va psixologik zoʻriqlashlarning kuchayishiga olib keladi. Bunday vaziyatda muloqot murakkablashadi va kelishmovchiliklar tez-tez yuzaga keladi. Oʻzbek oilalarida bola tarbiyasi anʼanaviy ravishda bir qator usullar asosida amalga oshiriladi. Ular qatoriga ishontirish, tushuntirish, nasihat qilish, ibrat koʻrsatish, ragʻbatlantirish, tanbeh berish, ogohlantirish hamda zarur hollarda jazolash usullari kiradi. Har bir usul vaziyatga mos ravishda, maqsadga muvofiq qoʻllanilishi lozim.

Oilada bola tarbiyasining asosiy qoidalari quyidagilardan iborat:

- oilada hissiy moslik, ruhiy xotirjamlik va iliq muhit yaratish;
- ota-ona obroʻsini saqlash;
- tarbiyada kattalar oʻrtasida talabchanlik birligini taʼminlash;
- bolani mehnat orqali tarbiyalash;
- oila, maktab va jamoatchilik hamkorligini yoʻlga qoʻyish;
- bolani sevish va hurmat qilish;
- qatʼiy kun tartibi va rejimni shakllantirish;
- bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- bolaning rivojlanishini muntazam kuzatib borish;
- mustaqillik va tashabbuskorlik sifatlarini rivojlantirish.

Oilada qatʼiy tartib va kun rejimining oʻrnatilishi bolalarning tarbiyasiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Bolaning oʻqishdagi muvaffaqiyati, axloqiy rivojlanishi va sogʻligʻi koʻp jihatdan oiladagi tartib-intizomga bogʻliq. Shu bois ota-onalar oʻzlari ham ushbu qoidalarga rioya etib, farzandlariga ibrat boʻlishlari lozim.

Tarbiya jarayonida maqsadning aniq belgilanishi muhim ahamiyatga ega boʻlib, bu tarbiyaviy ishlarni toʻgʻri yoʻnaltirish imkonini beradi. Ota va ona bola uchun birinchi murabbiy boʻlib, uning shaxs sifatida shakllanishida asosiy ibrat manbai hisoblanadi. Tarbiya usullari sifatida ibrat-namuna, nasihat, tushuntirish, tanbeh berish,

munosabatni o'zgartirish, ishon tirish, jamoatchilik va mahalla ta'siri, rag'batlantirish hamda diniy-axloqiy manbalar (Qur'oni karim va hadislar)dan foydalanish muhim o'rin tutadi. Har bir ota-ona tarbiyaning nazariy va amaliy asoslarini bilishi va ularga amal qilishi zarur. Chunki oilada bola tarbiyasi murakkab va nozik jarayon bo'lib, u pedagogik bilim, sabr-toqat va tarbiyaviy mahoratni talab etadi.

Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ularning jamiyatdagi obro'si, madaniyati, axloqi, kasbga sadoqati va insoniy fazilatlari farzand tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbek oilalarida kattalarga hurmat va bo'ysunish an'anaviy tarbiya tamoyillaridan biridir. Oiladagi katta yoshli a'zolarining xulq-atvori ham bolaning shaxsiy shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, ota va ona o'rtasidagi do'stona munosabat, mehr-muhabbat va o'zaro hurmat oilada sog'lom psixologik muhitni yaratadi. Bu esa farzandlarning ijtimoiy munosabatlarini to'g'ri shakllanishiga, ularning ruhiy barqarorligiga va axloqiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ota-ona va farzand munosabatlari bola shaxsining psixologik rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sog'lom oilaviy muhit, demokratik tarbiya uslubi va emotsional qo'llab-quvvatlash bola shaxsining ijobiy shakllanishini ta'minlaydi. Oila, maktab va jamiyat hamkorligi esa barkamol avlodni tarbiyalashning asosiy shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baumrind, D. (1991). *Parenting Styles and Child Development*. California University Press.
2. Erikson, E. (1993). *Childhood and Society*. W.W. Norton & Company.
3. Oila va bolalar psixologiyasi bo'yicha metodik qo'llanma. (2020). Toshkent.
4. Piaget, J. (1970). *The Psychology of the Child*. Basic Books.
5. Rodgers, C. (1961). *On Becoming a Person*. Houghton Mifflin.
6. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.